

Система професійної орієнтації старшокласників

Вимоги сьогодення

Професійна орієнтація є обов'язковим елементом ринку праці, що забезпечує оптимальний розподіл і використання робочої сили відповідно до можливостей працівника та потреби в представниках певних професій. Значущість професійної орієнтації особливо зростає в старшій школі, коли перед особистістю постає один із найважливіших життєвих виборів, а саме: вибір професії. Від нього залежить багато: прийняті рішення тим не менш матимуть вплив на все подальше життя людини.

Заріна
ОХРИМЕНКО,
канд. пед.
наук, завідувач
лабораторії
виховання
готовності до
ринку праці,
Інститут проблем
виховання НАПН
України, м. Київ

Однією з функцій профорієнтації є забезпечення ринку праці висококваліфікованими фахівцями, здатними працювати в умовах високої конкуренції, нестабільності, браку гарантій щодо працевлаштування. Відповідно, останнім часом увага фахівців із профорієнтації зосереджується на змісті, формах та методах, які б сприяли готовності молоді бути ефективними в умовах сьогодення.

Однак сучасний соціально-економічний простір настільки динамічний, що підходить, на які тривалий час спиралися фахівці з профорієнтації, уже не відповідають вимогам часу. Отже, актуальними є пошуки оновлення традиційно побудованої системи професійної орієнтації, привнесення в її зміст тих аспектів, які дозволять особистості не лише професійно самовизначитись, а й бути готовою до викликів часу.

Проблема удосконалення профорієнтації не нова. Надзвичайно гостро вона поставала в часи соціально-економічних криз і відповідних їм спроб реформування системи освіти. Так, у період розгортання ринкових відносин система профорієнтації, яка була спрямована переважно на забезпечення фахівцями з робітничих професій, виявилась неефективною, неспроможною вирішувати профорієнтаційні завдання в нових умовах.

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ: НАУКОВІ ПІДХОДИ

Об'єктивні особливості ринку праці, такі як втрата замовлення на певні професії, динамічність про-

фесійного простору, недержавний сектор економіки, більш високі вимоги до підбору кадрів із боку роботодавців, потребували зміни поглядів щодо мети, змісту форм та методів професійної орієнтації.

Відповіддю на тогочасний виклик стало розроблення ряду нормативно-правових документів, зокрема Концепції професійної орієнтації учнівської молоді та Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається. Вихідною позицією в них було бачення особистості насамперед не як об'єкта, а як суб'єкта саморозвитку. Займаючи позицію суб'єкта професійного самовизначення, особистість відходила від позиції об'єкта впливу з боку суспільства щодо вирішення своєї професійної долі.

Зазначене дозволило розглядати професійну орієнтацію як систему, що покликана забезпечити умови для усвідомлення людиною свого ставлення до себе як суб'єкта майбутньої професійної праці та поведінки, що передбачало здійснення нею розгорнутого в часі й відносно самостійного пошуку професії із урахуванням передусім власних інтересів і можливостей, а лише згодом кон'юнктури ринку праці. За такого підходу сучасна професійна орієнтація є комплексною науково обгрунтованою системою форм, методів та засобів, спрямованих на забезпечення допомоги особистості в активному, свідомому професійному самовизначенні та трудовому становленні.

За особистісно орієнтованим підходом, процес професійного самовизначення детермінований внутрішніми психологічними чинниками,

які спрямовані на вирішення особистісних суперечностей суб'єкта професійного вибору та вимог обраної професії, водночас особистісні аспекти відіграють провідну роль у професійному самовизначенні. На думку Ольги Вітковської, профорієнтація може мати успіх лише за умови неформального, суб'єктного, особистісного підходу до проблем кожної молодої людини.

Орієнтувальний, коригувальний, напрямний підходи до профорієнтації мають усе більше поступатися місцем розвивальному, активізувальному та діалогічному підходам. Ефективна профорієнтаційна робота з учнями, зазначає Олена Мерзлякова, можлива лише за умови її сконцентрованості

Актуальною темою в сучасній системі професійної орієнтації залишається активізація професійного самовизначення на основі особистісно-орієнтованого підходу.

Компетентнісний підхід здебільшого реалізується у вищій школі, що пов'язано з можливістю створення у професійно-пізнавальній діяльності студентів відповідних ситуацій, під час яких відбувався б синтез набутих навчальних знань і умінь та способів практичної діяльності.

Застосування компетентнісного підходу в профорієнтації є перспективним напрямом, що зорієнтований на потенційну здатність чи готовність особистості до певного виду (роду) діяльності в нестандартних умовах. Адже метою і результатом професійного самовизначення в багатьох європейських країнах є формування компетентності старшокласника стосовно вибору професії, сутність якої полягає у здатності випускника школи не лише прийняти самостійне, виважене й обґрунтоване рішення щодо майбутньої професії, а й реалізувати його в практичній діяльності.

на всьому внутрішньому світі учня, а не лише на проблемі вибору професії. У дисертаційному дослідженні Ігор Уличний наголошує, що на сучасному етапі модернізації теорії і практики професійна орієнтація здійснюється у напрямі виявлення педагогічних ситуацій, у яких активізуються внутрішні механізми професійного самовизначення.

Значний вплив на профорієнтаційну систему останнім часом має компетентнісний підхід. Для формування теоретичних основ відповідного профорієнтаційного супроводу (за Валентиною Лозовецькою) мають застосовуватися особистісно орієнтований та компетентнісно-діяльнісний підходи, які передбачають професійний саморозвиток особистості на засадах самостійного вибору певної професії із подальшим професійним становленням та системним професійним зростанням в опануванні додатковими кваліфікаціями і компетенціями. У цьому контексті Іван Бех розглядає компетентність як досвідченість суб'єкта в певній життєвій сфері. Тобто передусім це досвід діяння як єдність пізнавального досвіду і досвіду перетворення, спрямований на ефективне вирішення суб'єктом певних життєвих проблем, а не лише обізнаність та інформативність. Провідним мотивом діяння є прагнення до самоствердження, а також переживання почуття гідності та широкі соціальні мотиви.

У профорієнтації компетентність учнів, зазначає Микола Янцур, сприятиме активному, мобільному, свідомому, обґрунтованому особистісно-зорієнтованому професійному самовизначенню випускників школи. Під профорієнтаційною компетентністю вчений розуміє набуту в процесі життя і навчання професійну інформованість, яка складається зі знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно відобразитись у практичній реалізації особистого професійного плану. Саме тому систему професійної орієнтації М. Янцур розглядає як таку, що спрямована на формування в молоді професійної перспективи, тобто планування і здійснення особистісного

Зображення: freepik.com

професійного й кар'єрного розвитку, самореалізацію та самоствердження в майбутній професійній діяльності.

Взаємозв'язок між соціальною компетентністю та професійним самовизначенням старшокласників розкривається Тетяною Кравченко. Соціальна компетентність, на думку вченої, може бути інтерпретована як здатність людини застосовувати у професійній діяльності та міжособистісному спілкуванні знання щодо соціальної діяльності та самої себе, а також особистісні якості, які дають змогу швидко й адекватно адаптуватися до умов соціального середовища, що змінюється.

За останні десятиріччя суттєво підвищився інтерес до проблем удосконалення професійної орієнтації учнівської молоді, що пов'язано з профілізацією загальноосвітньої школи, яка покликана забезпечити принцип особистісно орієнтованого навчання та значно розширити можливості учня під час професійного вибору.

Профільна підготовка відрізняється від загальноосвітньої підготовки більш конкретними професійно орієнтованими характеристиками мотивів, цілей, засобів і результатів навчальної, продуктивної та творчої діяльності, які висувають певні вимоги до учня. Отже, профільне навчання постає як середовище для професійного самовизначення учнівської молоді. Однак часто під профілем розуміють набуття конкретної спеціальності або дуже вузьку спеціалізацію.

Проблема вдосконалення професійної орієнтації як системи соціально-професійної орієнтації окреслена в працях Миколи Піддячого. Соціально-професійну орієнтацію науковець розглядає як комплексну науково обґрунтовану систему залучення до реалізації особистісних і громадських значущих цілей, формування цінностей і розбудови відносин, що цілеспрямовано використовується для досягнення мети:

- засвоєння та застосування певної системи знань і норм, які дають змогу повною мірою функціонувати в суспільстві;

- формування соціально-професійного досвіду;

- гармонізований розвиток;

- реалізація творчого потенціалу, здібностей, задатків тощо.

Така система має філософський, психологічний, педагогічний, соціальний та економічний освітні компоненти, які активізують психологічну діяльність особистості стосовно усвідомлених потреб і умов їх задоволення на засадах синергетичної парадигми, спрямованої на розв'язання лінійних і нелінійних завдань, утворення компетентностей на різних етапах розвитку з урахуванням вікових особливостей, що дають можливість існувати в умовах мінливого глобалізованого простору в особистісному та суспільному аспектах відповідно до соціальної зрілості та статусу, пов'язаного з професійною належністю.

Згідно із зазначеним, технології соціально-професійної орієнтації спрямовуються на сприяння саморозвитку особистості, активізацію її зусиль, за допомогою яких реалізується певний соціально-професійний проєкт або конкретна ідея реорганізації, модернізації чи вдосконалення взаємодії з ринком праці.

Пошук способів удосконалення нинішньої системи профорієнтації дозволив Дмитру Закатнову висунути ідею, що основною метою професійної орієнтації має бути не супровід старшокласника в професійному самовизначенні, а перенесення уваги на надання психологічної підтримки в процесі вибору та здійснення професійної кар'єри.

Під професійною кар'єрою науковець розуміє динамічний процес вибору, придбання та реалізації людиною певної професії, для якої характерна нескінченність у сенсі безперервної професіоналізації впродовж усього активного трудового життя, яка припускає можливість і необхідність постійного підвищення професійного рівня.

Доцільність створення системи соціально-професійної орієнтації для успішної адаптації, індивідуалізації та інтеграції особистості пов'язана з: проектуванням умов саморозвитку, самореалізації та самоствердження особистості, що сприяє її самовираженню, вияву неповторної індивідуальності, гуманізації ділових міжособистісних стосунків тощо.

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ ЯК ВИХОВНА СИСТЕМА

Зазначене вище дозволяє зробити висновок, що засоби професійної орієнтації, на думку сучасних науковців у галузі професійної орієнтації, набувають характеру сприятливих та стимулюють особистість до самопізнання, виховання потреби в самовдосконаленні, самовихованні професійно важливих якостей зі спрямуванням на оптимальне вирішення власних життєвих завдань.

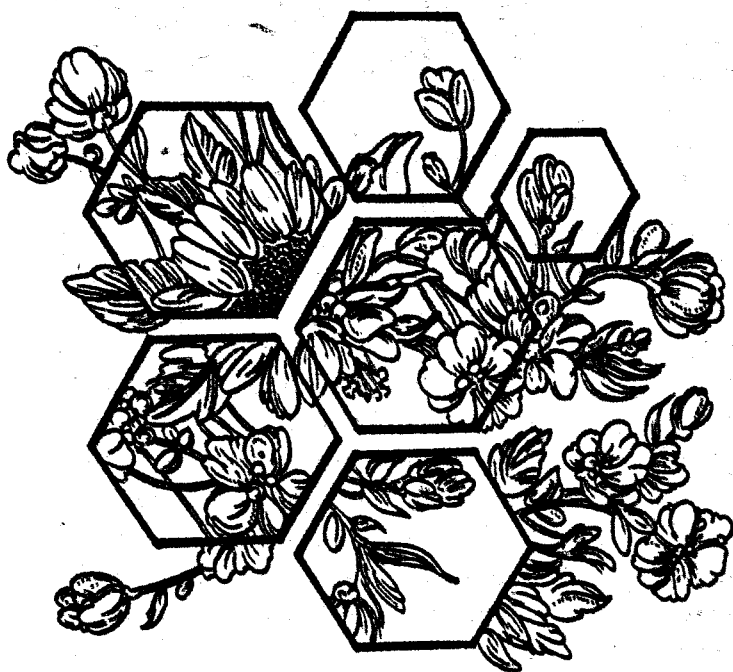
За таких підходів професійна орієнтація постає як виховна система, зміст, засоби і форми якої спрямовані не лише на допомогу старшокласнику в професійному самовизначенні, а й на підготовку до самостійної, продуктивної, конкурентоспроможної професійної діяльності, в основі якої лежить актуалізація головних механізмів саморозвитку особистості.

Професійна орієнтація визначає об'єктивну сторону взаємодії людини і суспільства, професійне самовизначення — суб'єктивну сторону цієї взаємодії. Із цього приводу Євген Клімов зазначає, що професійна орієнтація співвідноситься з орієнтуванням школяра, а професійне самовизначення — із самоорієнтуванням, підкреслюючи цим активну роль особистості, що обирає професію. Це твердження дає нам підставу розглядати професійну орієнтацію як систему вимог до особистості, а професійне самовизначення — як систему самовимог.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ: МЕТОДИ ВИХОВАННЯ

На сучасному етапі розвитку професійної орієнтації накопичено багато теоретичних та емпіричних знань, що розкривають різні аспекти професійного самовизначення юнаків і дівчат. Особливу цінність мають психолого-педагогічні дослідження професійно-орієнтаційного спрямування представників української школи в руслі гуманістичного підходу: Георгія Балла, Івана Бега, Віктора Рибалки, Миколи Тиценка. Саме в них окреслюються можливості індивідуального підходу до процесу професійного самовизначення старшокласників.

Професійне самовизначення постає як процес розвитку особистості, рушійні сили якого закладені у внутрішніх суперечностях, — це не лише одноразовий вибір професії, а перманентний процес самопізнання, формування інтересів, основних і резервних професійних намірів, професійної перспективи,

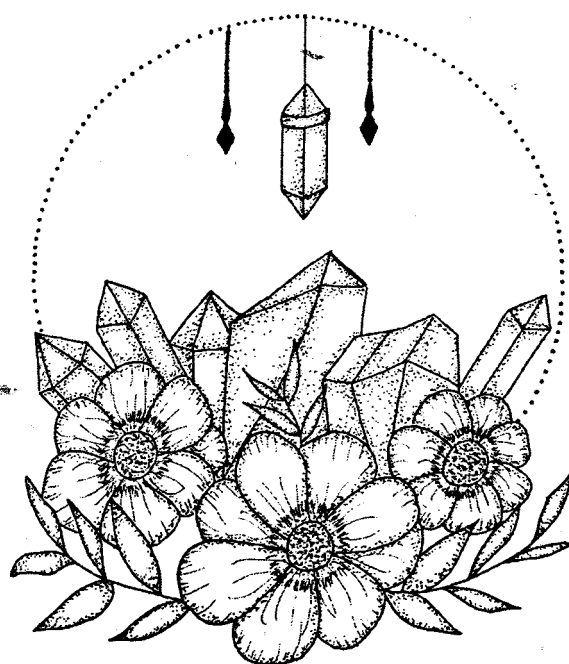
визначення напрямів перекваліфікації, що триває протягом усіх етапів навчальної та трудової діяльності людини. Аналіз поглядів на професійне самовизначення дає змогу зробити висновок, що цей процес є об'єктивно заданим, однак забезпечується задіянням механізмів «само», що спонукають особистість до самотворення.

Відповідно до того, що професійне самовизначення є ціннісною діяльністю для старшокласника, яка активізує рефлексивні процеси, визначає їх змістовну характеристику та стає головною рушійною силою подальшого розвитку, застосування інноваційних рефлексивних методів (розроблені І. Бехом) у процесі професійної орієнтації, на нашу думку, підсилить виховну ефективність її змісту та засобів. Інноваційні рефлексивні методи виховання (рефлексивно-експліцитний, Я-виклик), спрямовані на глибоке і різнобічне усвідомлення тих цінностей, якими учень володіє, і тих, які мусить опанувати. У цьому випадку процес переживання проходить ряд етапів: від емоції-відгуку, яка є реакцією на зміст цінності і виникає та переживається під впливом зовнішньої виховної взаємодії, до емоції-виклику, яка вивільняється з «Я» і є довільним актом «Я» в статусі суб'єкта цієї емоції.

Взаємодія особистісно конструктивних й особистісно деструктивних утворень у функціонуванні та розвитку особистості сприяє активізації Я-Ти цілісності, що постає як детермінація. Зазначений механізм свідомості, двоетапний механізм рефлексивно-довільної інтенції, механізм цілісної Я-Ти-детермінації, механізм позитивного емоційного самопідкріплення Я-духовного, як компоненти системно-структурного механізму самосвідомості, відкривають реальні можливості практично реалізувати сформовану цінність у відповідному вчинку.

На нашу думку, застосування рефлексивних методів доцільне в процесі індивідуальної професійної консультації, яка орієнтована на

Рефлексивний метод виховання відрізняється від традиційних виховних методів, зазначає І. Бех, тим, що у взаємодії педагога і вихованця відбувається орієнтація на довіру, самоповагу вихованця, він апелює до позитивного поведінкового досвіду, сприяє глибинному зануренню в особистісну самосвідомість вихованця. Основна перевага таких методів у тому, що учень не відчуває себе об'єктом педагогічного впливу, а сприймає суспільні норми як власний вільний вибір.

Для того, щоб процес рефлексії відбувся, важливим є дотримання двох умов: рефлексія використовується не заради самого процесу рефлексії, а для досягнення певних цілей, у яких вона виступає необхідною умовою; особистість має володіти певними характеристиками, а саме усвідомлювати: сутність емоції бажання, стан бажання, своє «Я», яке буде задіяне в розгортанні довільного процесу та довільної спонуки як імпульсу.

безпосередню взаємодію профконсультанта з оптантом (суб'єктом професійного самовизначення) і, відповідно, дає змогу максимально зосередитись на тих проблемах, які є індивідуальними перешкодами в професійному самовизначенні та становленні старшокласника. Рефлексивні методи в профконсультації сприятимуть оптимізації профорієнтаційної самодіяльності учня на основі активізації особистісних аспектів професійного самовизначення (самопізнання, самооцінка та потреба в самовдосконаленні).

ПРОФЕСІЙНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ

Спілкування зі старшокласником здійснюється в умовах особливого гуманістичного виховного діалогу, під яким розуміють пріоритетні, дружні стосунки, які насамперед демонструє консультант, спонукаючи цим старшокласника до аналогічних відповідей. Однак, незважаючи на згадані стосунки, консультант завжди виконує в цій взаємодії роль ведучого для спрямованого впливу на учня.

Професійна консультація із застосуванням рефлексивних методів має певні особливості. Так, на етапі визначення та уточнення профорієнтаційного запиту старшокласника консультант з'ясовує, чи усвідомлює старшокласник свої бажання та свої індивідуальні особливості, які дозволять ці бажання реалізувати. Особлива увага приділяється вивченню емоційних переживань учня.

Зазначимо, що як негативні, так і позитивні переживання можуть бути причетні до перетворювальної функції. Однак негативні переживання набувають виховного сенсу, коли вони не є реакцією на якийсь зовнішній негаразд у добробуті, а пов'язуються із самою особистістю, переносяться нею на саму себе. Найбільш продуктивною щодо цього є емоція обурення на своє особистісне «Я», точніше, на свою слабкість. Педагог має підтримати цей стан самообурення.

На етапі основної частини професійного консультування, для того щоб спрямувати «Я» учня на самого себе, необхідно акцентувати увагу старшокласника на самому собі. Цей процес відбувається через актуалізацію досвіду старшокласника з вирішення подібних завдань. Для активізації рефлексії консультант привертає увагу до того нового, чого бракує в досвіді чи способах рефлексивного розмірковування і поведінки старшокласника. Важливою на цьому етапі є підтримка, вербалізована віра в учня: «Ти станеш майстром великого духовного діяння!».

Через власний досвід учень вичленовує те «Я», що тотожне ряду цінностей, і те «Я», яке є соціально несхвальним. Після такої внутрішньої діяльності учень має висловити прагнення бути собою лише у формі позитивного «Я». Далі старшокласник долучає до свого наявного добродійного «Я» бажану цінність. Здійснивши процедуру долучення, учень має встановити відмінність між наявним «Я» і «Я», збагаченим цінністю, яка ним привласнюється.

На завершальному етапі старшокласник за допомогою консультанта встановлює ті можливості, які відтепер відкриваються. Важливо, щоб він сприймав нові зміни не як тимчасові, а як ті, від яких починається новий відлік його нового особистісного функціонування. Обговорюються можливості вправління учня у бажаній цінності.

Усе більша увага дослідників концентрується на важливості виховання таких характеристик, які допоможуть особистості відповідати викликам та вимогам сьогодення та розкрити свій потенціал.

Саме тому проблема вдосконалення професійної орієнтації, зміст і засоби якої були б спрямовані на формування механізмів саморозвитку, постає як актуальна. Звернення науковців до питань професійного становлення молоді, пов'язане насамперед із пошуком тих суб'єктивних джерел

активності молоді особистості, що допоможуть через задіяння механізмів саморозвитку успішно самовизначитись, а також постійно перебувати у стані динамічної рівноваги із професійним середовищем.

Отже, відповідно до того, що професійне самовизначення є ціннісною діяльністю для старшокласника, яка активізує рефлексивні процеси, визначає їх змістовну характеристику та стає головною рушійною силою подальшого розвитку, застосування інноваційних рефлексивних методів (рефлексивно-експліцитний, Я-виклик) у процесі професійної орієнтації, на нашу думку, підсилить виховну ефективність її змісту та засобів. Професійна орієнтація, як цілісна система, має всі необхідні умови для реалізації рефлексивних методів у практичній діяльності суб'єктів професійної орієнтаційного процесу.

Використані джерела

1. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості: у 2 т. Т. 2. Київ-Чернівці: Букрек, 2015. 640 с.
2. Вітковська О. В. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації: монографія. Київ: Наук. світ, 2001. 91 с.
3. Лозовецька В. Т. Концептуальні засади професійного саморозвитку сучасної особистості. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України*: зб. наук. праць / за гол. ред. В. О. Радкевич. Київ: ІПТО НАПН України, 2011. № 1. С. 33—39.
4. Підготовка учнів ПТНЗ до планування й реалізації професійної кар'єри: теорія і практика: монографія / С. В. Алексеева та ін.; за наук. ред. Д. О. Закатнова. Київ: ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2014. 196 с.
5. Піддячий М. І. Навчально-виховний комплект старшокласників: соці-

ально-професійна орієнтація. *Проблеми сучасного підручника*. 2015. Вип. 15(2). С. 141—149.

6. Професійна орієнтація: підручник / Є. В. Єгорова та ін.; за ред. О. М. Ігнатівич. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 240 с.

7. Уличний І. Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2006. 225 с.

8. Уличний І. Л. Інноваційні засоби професійної орієнтації в системі педагогічної освіти. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 156. С. 250—256. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2017_156_51 (дата звернення: 12.12.2020).

Сучасні дослідники в галузі професійної орієнтації все більше уваги звертають на необхідність виховання тих характеристик, які допоможуть особистості, що зростає, відповідати жорстким вимогам сьогодення та розвивати свій потенціал.

